

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГОНЧАРУК ГАННА ПАВЛІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., професор
_____ Чальцева О.М.
« ____ » _____ 2021 р.

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

Спеціальність 052 Політологія
Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:
Неприцька Т.І., доцент кафедри
політології та державного управління,
к.п.н., доцент

Оцінка _____ / _____ / _____

(бали/за шкалою ЕКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК:

(підпис)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Гончарук Г.П. Національна ідентичність українців в умовах глобалізаційних викликів

У роботі комплексно досліджено основні тенденції зміни української національної ідентичності в умовах глобалізаційних викликів. Проаналізовано концептуальні підходи до вивчення національної ідентичності як форми колективної ідентичності. Висвітлюється зміст та основні чинники, що впливають на формування національної ідентичності.

Окрема увага приділена вивченню впливу глобалізації комунікаційного простору на національну ідентичність. Також досліджено специфіку формування української національної ідентичності. Представлено результати прогнозу розвитку української національної ідентичності на 2022 рік.

Ключові слова: ідентичність, глобалізація, українська національна ідентичність.

Honcharuk H.P. National identity of Ukrainians in the context of globalization challenges

The paper provides a comprehensive study of the issue of shaping the Ukrainian national identity in the conditions of globalization challenges. The study analyses conceptual approaches to the study of national identity as a form of collective identity. The content and main factors that influence the formation of national identity are highlighted.

Particular attention is paid to the study of the impact of the globalization of the communication space on national identity. The specifics of the formation of Ukrainian national identity are also studied. The study presents the results of the forecast of the development of the Ukrainian national identity for 2022.

Key words: identity, globalization, Ukrainian national identity.

ЗМІСТ

ВСТУП.	4
РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН	9
1.1. Національна ідентичність як категорія політологічного знання.	9
1.2. Концептуальні підходи до вивчення національної ідентичності як форми колективної ідентичності	11
1.3. Чинники формування національної ідентичності.	16
1.4. Вплив глобалізації комунікаційного простору на національну ідентичність.	19
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ЗМІНИ СВІТОПОРЯДКУ	24
2.1. Специфіка формування української національної ідентичності.	24
2.2. Політичне прогнозування розвитку української національної ідентичності на 2022 рік	34
ВИСНОВКИ.	43
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Поняття ідентичності є одним із найпоширеніших у сучасних суспільних науках. У структурі ідентичностей національна ідентичність займає одне з провідних місць. Через свою синтезовану природу, ідентичність є предметом міждисциплінарних досліджень. Різні області соціальних та гуманітарних наук мають власні, і часто відмінні, визначення категорії «ідентичність», що провокує складнощі у визначенні даного терміну.

Сьогодні національна ідентичність є не лише глобальною, але й усепроникною. Світові тенденції ведуть до змін на всіх рівнях суспільного життя, особливо до трансформації національної ідентичності, оскільки соціальні відносини виходять за межі суто національного характеру. Якщо особа раніше ототожнювала себе з конкретною етнічною групою, нацією, то тепер принципи, засновані на колективній ідентичності, змінюються.

З моменту незалежності України в питанні національної ідентичності не було однастайності. Невизначеність загальнонаціональної ідентичності часто використовується в політичній боротьбі, яка визначає декларативний дискурс щодо «розколу України». Відсутність однастайності і питанні національної ідентичності збільшує ризик того, що субнаціональна ідентичність деяких громад буде інтегрована з іноземною ідентичністю. Українське суспільство існує в геополітичній дихотомії між Заходом та Сходом, що призводить до суперечливих інтерпретацій при виборі стратегій майбутнього розвитку. Підписанням Угоди про асоціацію урядом України, було оголошено чіткий курс на вступ до Європейського Союзу, проте ця політика не була однозначно підтримана всіма громадянами України.

Економічні, соціально-політичні, територіальні та адміністративні зміни сучасного українського суспільства породили нову етнополітичну та соціально-психологічну реальність, характеристики якої позначені кризою національної ідентичності. Однак ці перетворення є складними та

суперечливими, особливо щодо сучасних конфліктогенних політик. Наявність різних бачень орієнтирів розвитку українського суспільства, взаємовиключних у багатьох вимірах, особливостей історичної спадщини в різних географічних районах України обумовлюють ситуативність та невпорядкованість державної політики щодо національної ідентичності. Насамперед, це проявляється у несформованості загальнонаціональної ідентичності, а також у відмінностях національної ідентичності у різних регіонах України. Тому поглиблені дослідження національної ідентичності є особливо важливими.

Стан наукової розробленості теми. Джерельна база дослідження зумовлена розкриттям проблематики трансформації національної ідентичності в епоху глобалізації та її вплив українське суспільство. Дане питання досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Суттєве значення мають автори, чії роботи стали класичними для всіх, хто досліджує національну ідентичність. Категорію «ідентифікація» було вперше вжито З. Фройдом [40] наприкінці XIX ст. У рамках психоаналітичної теорії Фрейда, проблема ідентичності стала одним з провідних механізмів соціалізації особи і виражалась через прагнення особи до єдності і цілісності. Вагомими є дослідження національної ідентичності. Цей складний, багатогранний феномен знайшов відображення у пошуках науковців: Е. Сміта [34], Л. Грінфелд [50] та інші. Проблему кризи національної ідентичності досліджували М. Козловець [14], С. Хантінгтон [41], З. Бауман [2], Е. Гіденс [7].

Важливим є дослідження сучасного стану української національної ідентичності в працях М. Рябчука [32], Л. Нагорної [26], Н. Лазаровича [18], В. Ліпкана [19] та інших. Актуальним також видається дослідження національної ідентичності українців в потоці глобальних перетворень. Його здійснювали автори багатьох наукових праць та статей: М. Козловець [14], Л. Нагорна [26] та інші. Феномен глобалізації виокремлює потребу в осмисленні важливих проблем людства, пошуку універсальних цінностей, що здатні

об'єднати людей в їх вирішенні. Тому, важливими та продуктивними видаються дослідження глобалізаційних процесів, взаємодії глобального і локального в контексті національної ідентичності: Е. Гіденса [7], З. Баумана [2], М. Кастельса [13], М. Козловця [14].

Незважаючи на значний теоретичний прогрес у галузі національної ідентичності, слід зазначити, що в українській філософській думці проблема української національної ідентичності недостатньо осмислена в контексті глобалізації, оскільки проблема, що вивчається, є багатоманітним та багатоаспектним комплексом взаємопов'язаних і взаємозалежних складних політичних, соціально-економічних, духовно-культурних, територіально-регіональних елементів національної ідентифікації. Також необхідно розглянути питання, пов'язані з впливом глобалізації на культурне середовище особистості, процеси її етнокультурної соціалізації та існування особистості в конкуруючих культурах. Серед реальних теоретичних та практичних задач, які закономірно виникають із існування різноманітного, глобалізованого світу, що є причиною конфліктогенності, є проблеми, пов'язані зі збереженням та розповсюдженням етнічної, національної, громадянської, політичної та культурної ідентичності. Важливо зрозуміти місце, роль і позицію України в процесах глобалізації, а також перспективи інтеграції України до європейської та світової спільноти, щоб проаналізувати та передбачити самоідентифікаційні практики українців.

Мета дослідження полягає у дослідженні основних тенденцій зміни української національної ідентичності в умовах глобалізаційних змін.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність та виміри поняття національної ідентичності.
2. Дослідити концептуальні підходи до вивчення національної ідентичності.
3. Виявити чинники, що формують національну ідентичність.
4. З'ясувати специфіку феномену національної ідентичності в умовах глобалізації;

5. Дослідити специфіку формування української національної ідентичності.
6. Спрогнозувати кількість (відсоток) населення України, яка буде ідентифікувати себе як громадяни України в 2022 році.

Об'єктом дослідження є світові та національні тенденції сучасних політичних процесів.

Предмет дослідження: трансформація національної ідентичності українців в умовах зміни світопорядку.

В роботі використані такі загальнонаукові та спеціальні **методи дослідження:** історичний, порівняльний, а також описово-розповідний методи та метод аналізу. Методи аналізу та синтезу дозволили розкрити сутність та виміри поняття національної ідентичності, а також виокремити чинники, що на неї впливають. Порівняльний метод дозволив виділити спільне та відмінне в різних концептуальних підходах до вивчення національної ідентичності, а також знайти загальне, притаманне кожному з них. Було використано положення і висновки провідних зарубіжних і вітчизняних вчених, які спеціалізуються в області дослідження глобалізаційних процесів, взаємодії глобального і локального в контексті національної ідентичності, а також досліджують сучасний стан української національної ідентичності. Під час розробки політичного прогнозу щодо питання національної ідентичності застосовувався метод математичної екстраполяції. За допомогою лінійної функції було спрогнозовано стан української національної ідентичності на 2022 рік. Метод моделювання дозволив дослідити зовнішні чинники у вигляді хвильової динаміки, які впливають на національну ідентичність українців.

Гіпотеза: За умови розвитку біполярного світопорядку, слід очікувати посилення відмінностей національної ідентичності Сходу та Заходу України як країни, що знаходиться на лінії цивілізаційного розлому, хоча державна політика побудови загальнонаціональної ідентичності може нівелювати негативний зовнішній вплив.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи були оприлюднені на Всеукраїнській науковій конференції «Україна як суспільство ризику», Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, 23 квітня 2021 р.);

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, двох тематичних розділів та висновків, списку використаних джерел (52 найменування). Загальний обсяг роботи – 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Національна ідентичність як категорія політологічного знання

Національна ідентичність індивіда - це процес ідентифікації, ототожнення людини з конкретною нацією. Змістом цього процесу є суб'єктивне сприйняття приналежності до національної спільноти, що базується на стійкому емоційному зв'язку, який виникає внаслідок формування відносно стійкої системи ідей та свідомих оцінок реальних, диференціюючих та інтегруючих особливостей нації. а також цінностей та норм групи [16, с. 74].

Національна ідентичність як один з найважливіших елементів соціалізації індивіда, націлена на формування людини як суб'єкта конкретної національної спільноти, не є вродженою рисою і фактично є соціальною конструкцією. Національна ідентичність може накладатися та поєднуватися з класовою, родовою, расовою, релігійною типами колективної ідентичності, значущість яких залежить від часу та ситуації. Як зазначав Е. Сміт, національну ідентичність найчастіше ототожнюють з етнічною приналежністю, а також політикою чи культурою. Культурно-національна ідентичність підкреслює культурну складову національної ідентичності, а громадянська ідентичність громадян зосереджується головним чином на політичній складовій.

Наприкінці XIX ст. З. Фройд вперше використав термін «ідентифікація». На думку вченого, ідентифікація, як результат соціальної взаємодії – це ототожнення людиною самої себе з іншими людьми, усвідомлення індивідом своєї належності до певної спільноти, а також визначається як основний механізм соціалізації, що надає суб'єктам комплекс цінностей, символів і традицій, а також груповий захист і підпорядкування індивіда соціальній групі [41, С. 37-39]. Згодом змістовне наповнення даної категорії розширили в

межах філософської теорії. Категорія «ідентифікація» походить від латинського «*identificare*» і має значення тотожність, справжність та самотності.

Феномен ідентичності можна пояснити різними соціально-психологічними теоріями. Однією з найбільш аргументованих є теорія соціальної ідентичності, що веде пояснення з точки зору символічного інтеракціонізму. До представників цієї течії, які вивчали ідентичність, належали Ч. Кулі, Дж. Мід і Г. Блумер, а також сучасники - П. Берк, Дж. Макколл, С. Стрікер та інші. Теоретики цього підходу вважають, що ідентичність особистості є продуктом соціальних ролей. У цьому підході аналізуються механізми ідентичності на мікросоціальному рівні [24].

Інша течія вивчення ідентичності розвинулася в соціальній психології, що надає особливе значення територіальній ідентичності. Вперше категорію «просторова ідентичність» ввів дослідник Г. Прошанський в 1970-х роках. Так, просторова ідентичність пов'язана зі значеннями та символами, якими індивіди наділяють певні території, а також формується ідеями, спогадами, почуттями та інтерпретаціями конкретних фізичних місць. Тому, територіальна ідентичність формує соціальну пам'ять в процесі міжгрупової взаємодії [15, С.107-124].

Неоднозначність підходів до визначення понять нації, ідентичності, ідентифікації ще більше ускладнює визначення такої багатовимірної категорії як національна ідентичність. Даний феномен доцільно розглядати в структурі колективних ідентичностей індивіда через багаторівневу природу даного явища, яка пов'язана з багатьма сферами життя і схильна багатьом перетворенням та поєднанням. Національна ідентичність може химерно синтезуватися з іншими видами ідентичностей, так як будучи частиною одночасно декількох соціальних груп, індивід має декілька колективних ідентичностей, які по-різному співвідносяться між собою.

У найбільш загальному вигляді категорія «національна ідентичність» означає колективну належність індивіда до певної національної спільноти, її культури. Американська дослідниця Л. Грінфелд розкриває основоположні елементи національної ідентичності:

- Людські переконання: для існування нації необхідне не просто спільне співіснування індивідів, а й визнання один одного як співвітчизників;
- Спільне історичне минуле, спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє;
- Спільні дії;
- Перманентне проживання в одній країні;
- Спільні характеристики індивідів, що об'єднують їх як одну націю, і тим самим формують загальну культуру, звичаї, традиції [50, 34-36].

Ідентичність - це динамічне поняття, оскільки відчуття приналежності індивіда до певної духовно-психологічної, історико-культурної, територіально-економічної одиниці може змінюватися відповідно до нової конкретної історичної ситуації, соціальних, політичних та часових викликів. Оскільки національна ідентичність має не лише зовнішні (соціальні), а й внутрішні (психологічні) характеристики, суб'єктивні аспекти виступають як сили, що об'єднують національний організм у ціле, створюючи відчуття ідентичності. На думку М. Скворцова, етнічна ідентичність - це ряд символів, поєднання яких створює особливе почуття приналежності до спільноти. У той же час, члени спільноти можуть відрізнятися за певними характеристиками, але відчувати національну єдність [33, с. 8-22].

1.2 Концептуальні підходи до вивчення національної ідентичності як форми колективної ідентичності

Більшість дослідників вивчають питання створення загальнонаціональної ідентичності на базі соціально-мобілізуючих

можливостей національної ідеї. є складним. Як зазначає Л. Шкляр, роль національної ідеї полягає у формуванні колективної (соціальної) творчості та об'єднанні різних соціальних сил та етнічних груп [4]. Дослідник В. Ліпкан визначає головні риси національної ідеї:

- інтегративність та всезагальність – національна ідея повинна бути втіленням інтересів усіх етносів, що проживають на території країни;
- варіативність – здатність адаптуватися умов середовища, що постійно змінюється;
- системність та динамічність – національна ідея є органічно об'єднаною системою сукупності ідей усіх етносів, що проживають на території країни;
- демократичність та диверсифікованість – різнобічний розвиток національної ідеї, який максимально враховує інтереси усіх етнічних груп;
- відкритість та гнучкість – національна ідея повинна забезпечувати інтереси усіх етнічних груп, які відповідатимуть загальному напрямку розбудови нації на підставі оптимального узгодження та мінімізації дискримінації інтересів етнічних груп;
- світоглядна цінність та прогностичність – національна ідея має враховувати історичне минуле, потреби сьогодення, а спрямовує поступ нації до певної моделі [19, с. 237].

Дослідник П. Бурдє вивчав національну ідентичність через призму теорії габітусу. На думку П. Бурдє, ідентичність, як продукт соціального суспільного утворення, є постійно відкритою для змін та модифікацій. За допомогою системи освіти та педагогічної практики індивіди можуть навчитися відчувати близькість до певної соціальної групи, включаючи націю. Змінюючи звички громадян та їх індивідуальний суб'єктивний досвід, можна змінити їхній спосіб життя, мислення та дії. Чим більше індивіди пов'язані між

собою у повсякденному житті, тим більша ймовірність того, що вони будуть ототожнюватися зі своїми співвітчизниками [4, с. 45-60].

На початку ХХІ сторіччя дослідники різних наукових шкіл та напрямків модифікували стандартні підходи та вдосконалили соціально-філософський аналіз національної ідентичності. Так, дослідник С. Шульман перосмислив структуру національної ідентичності, визначив її як багаторівневу систему, а також провів порівняльний аналіз показників національної ідентичності. На думку С. Шульмана, національна ідентичність має громадянський, культурний та етнічний елементи. У багаторівневій схемі національної ідентичності переважає один із трьох компонентів, тоді як два інших менш важливі. Загальний індекс національної ідентичності С. Шульмана включає 10 компонентів, а саме:

- 5 компонентів громадянської ідентичності: спільність території, громадянства, схильність до певної системи політичних принципів чи ідеології; довіра до політичних інститутів і рівність політичних прав, бажання і згода бути частиною нації;
- 3 компоненти культурної ідентичності: мова, релігія, традиції;
- 2 компоненти етнічної ідентичності: походження і раса [52].

Національна ідентичність - це синтетичне явище, яке поєднує психологічну природу особистості та вплив зовнішніх факторів. Розглядаючи національну ідентичність, важливо враховувати найважливіші фактори впливу: історичну територію, спільну історичну пам'ять, спільну мову та культуру, міфи, спільний економічний та релігійний простір та закони. Досліджуючи таку складну та багатовимірну конструкцію, М. Гібернау виділяє наступні її виміри: політичний, культурний, психологічний, історичний, територіальний. Політичний вимір консолідує націю через асоціацію з певною національною державою. Культурний вимір включає сильний емоційний зв'язок людини з певною нацією через звичаї, традиції,

цінності, мову. Спільна культура сприяє соціальній солідарності серед членів громади і дозволяє людям уявити, чим конкретна національна спільнота відрізняється від іншої. Психологічний вимір виникає із усвідомлення близькості з певною соціальною групою. Історичний вимір дає нації гордість за її історичне минуле та предків. Територіальний вимір означає просторову належність певного індивіда чи громади [6].

На думку науковця М. Козловець національна ідентичність має такі рівні:

- 1) національно-історичний – ставлення нації до власного минулого, історії, культури, що впливає на суспільну та політичну свідомість індивідів, які формують дану націю;
- 2) формально-практичний – імплементація національних ідей та формування специфічної системи відносин індивіда з зовнішнім світом[14, с. 60-65].

Вчений Е. Хобсбаум виділяє два головні способи формування національної ідентичності [51]. Перший спосіб передбачає апеляцію до «кровного права», що включає в себе: спільне походження, культуру та традиції індивідів, що являють собою одну націю. Другий спосіб формування національної ідентичності базується на «праві території», що означає єдність та спільність інтересів усіх індивідів, що проживають на певній території, незважаючи на можливі етнічні, мовні чи культурні розбіжності, тобто формування політичної нації.

Феномен ідентичності має багатовимірну структуру. Е. Макаренко досліджував ідентичність за допомогою етнопсихологічного підходу та визначив три моделі етнічної ідентичності:

- Етноцентрична – індивід готовий сприймати лише власну етнічну спільноту та ідентифікувати себе з нею. При даній моделі етнічної ідентичності, головним є те, що індивід визнає звичаї та традиції лише власної етнічної групи.

- Поліетнічна – при даній моделі індивід однаково визнання різні етнічні групи. Водночас, готовий готова прийняти різноманітне культурне середовище та вивчати іноземні мови.
- Трансетнічна – індивід не ідентифікує себе з жодною нацією, а сприймає себе як громадянина світу [21, с. 61-63].

Національна ідентичність, на відміну від етнічної, формується постійно, і тому є динамічною. В більшості випадків, нації формуються на основі певної етнічної групи, проте ідентичність – це також осмислюваний процес, що означає усвідомлення та прийняття індивідом певних політичних, історичних та громадянських цінностей. Тому, національна ідентичність є соціально-економічними та політико-правовими конструктом, який може змінюватися та модернізуватися [25].

Як зазначає вітчизняна дослідниця Г. Яворська, практичне вивчення національної ідентичності можливо реалізувати за допомогою таких теоретичних моделей:

- Культурна модель – розглядає національну ідентичність як результат впливу певних етнокультурних факторів, що формуються протягом тривалого історичного процесу (спільна історична спадщина, мова, релігія, традиції);
- Інструментальна модель – пояснює національну ідентичність через призму політичної чи економічної користі, основою виступає власний інтерес;
- Громадянська модель – вивчає національну ідентичність як певний феномен, що базується на певному «суспільному договорі» індивідів відносно норм політичного співжиття [3].

За допомогою цих моделей можна не тільки генерувати різні тлумачення, але й будувати різні типології ідентичностей на основі факторів впливу. Ці

моделі дозволяють нам проаналізувати взаємодію різних ідентичностей всередині національної групи.

Тому, національна ідентичність - це усвідомлення особою своєї належності конкретної нації чи держави, яка належить до певної нації та держави. Проблеми розвитку і формування національних ідентичностей глибоко досліджуються. Національна ідентичність є важливим елементом у створенні соціально-політичного простору суспільства, оскільки включає ставлення до держави та нації, її місця в геополітичному просторі тощо. Геополітична, регіональна та цивілізаційна ідентичність також набувають все більшого значення в сучасному світі.

Однак, процес формування загальнонаціональної ідентичності ускладняється явищем глобалізації шляхом зміни традиційних умов формування особистості та підриву традиційних зв'язків і джерел ідентичності. У наш час відбувається глобалізація усіх сфер суспільних відносин, що порушує баланс між традиціями та інноваціями, існує прагнення до швидких змін у всіх сферах людського життя. Ідентичність - це призма, через яку розглядаються найактуальніші проблеми сучасності. Глобалізація приносить нові форми зв'язків та співпраці між народами, включаючи перегляд національної ідеї та ідентичності.

1.3. Чинники формування національної ідентичності

Фактори, що мають вплив на генерування національної ідентичності, взаємозалежні та водночас мають ієрархічну структуру. Відповідно можна виділити групу фундаментальних чинників, що становлять ядро національної ідентичності спільноти. Значна кількість факторів впливає на формування національної ідентичності, переважно природо-біологічного та соціально-культурного характеру. Вчені виділяють такі чинники: геопростір, історичне минуле, культура, мова, традиції. Вважається, що певною мірою впливають і чисельність громади, її соціальна структура, демографічні процеси, державний

статус, а також етнічний склад населення та ін. Слід зазначити, що в науковій літературі існують різні підходи до визначення чинників формування національної ідентичності.

Український вчений О. Кульчицький виділяє наступні фактори, що впливають на національну ідентичність та визначають її предметний зміст:

- расовий або біологічний – кожна конкретна спільнота індивідів має власні, відмінні від інших, психічні характери;
- геопсихічний – на національну ідентичність має вплив географічне середовище (природні умови, клімат, тип господарської культури);
- історичний – історичне минуле впливає на формування нації, її національну культуру та геополітику;
- соціопсихічний – соціальна стратифікація населення певної національної групи (класи, соціальні групи, культурні кола);
- культурно-морфічний – належність національної спільноти до певної цивілізаційної групи (західна, східна, африканська, європейська та інші);
- доглибиннопсихічний – вплив певних комплексів у колективному підсвідомому (меншовартості, месіанства, мрійності, тощо) на формування національної ідентичності [32, с. 48-65].

На формування національної ідентичності в суспільстві мають вплив і внутрішні фактори, одним з провідних є національно-державницька ідеологія, що забезпечує виокремлення головних принципів існування нації та держави, а також задає тон майбутнього розвитку. Також важливе місце належить інституційним факторам при формуванні національної ідентичності, що передбачає вплив органів державної влади, політичних партій, політичної еліти, лідерів громадської думки, релігійних та громадських організацій, які повинні виконувати націє- і державотворчу діяльність задля формування загальнонаціональної ідентичності в суспільстві.

Рівень освіченості суспільства має вагомий вплив на міру поширення загальнонаціональної ідентичності в середовищі кожної конкретної нації вирішальною мірою залежить від рівня освіченості народу [36, с. 191]. Різні громадські об'єднання та політичні партії, що представляють інтереси всієї нації, мають проводити просвітницьку та агітаційну діяльність серед населення задля підвищення обізнаності про основні інтереси країни, усвідомлення потреби консолідації зусиль для їх задоволення, й в такий спосіб формують національну свідомість суспільства. Тому, саме заклади культури, освіти й інші інститути духовного життя суспільства мають значний вплив на формування світогляду індивідів, вирощування національної гідності, патріотизму, а також є своєрідними провідниками національної ідеї.

До одних з найважливіших зовнішніх чинників впливу на формування національної ідентичності належать процеси глобалізації, які об'єктивно мають значний ефект на сфері існування всіх національних держав, незалежно від індивідуальних прагнень суб'єктів геополітики. Поширення технологізації соціального життя, інформатизація суспільства, а також поглиблення інтеграції впливає на все людство, яке є частиною глобальної системи і не ізольоване від нових викликів. На думку деяких дослідників, через вплив глобалізації існує небезпека розмиття національної ідентичності та руйнування системи цінностей у націй. На формування загальнонаціональної ідентичності кожного конкретного суспільства значною мірою впливає політика, яку інші держави проводять щодо певної країни. Історична практика показує, наявність зовнішньої агресії, мала небезпека асиміляції чи повного культурного або фізичного знищення, в більшості випадків, сприяла прискоренню формування загальнонаціональної ідентичності національної спільноти. Прикладом даного явища є національно-визвольна боротьба численних націй проти гнобителів, загарбників та окупантів.

Національна ідентичність формується під впливом факторів і свідомо коригується різними соціальними суб'єктами. Наразі діяльність цих агентів не

узгоджена за такими параметрами, як мета, форма та засоби впливу. Тому створюється основа для формування кількох варіантів національних ідентичностей, які часом несумісні за змістом та напрямком. Цьому є кілька причин: історичні, регіональні, соціально-політичні особливості агентів впливу та характеристики окремих соціальних груп. Крім того, національна ідентичність - це динамічне явище, яке створюється громадянами в процесі політичної, культурної та соціально-економічної взаємодії. Для немоноетнічних націй утвердження стійкої національної ідентичності вимагає формування спільної надетнічної соціальної культури, яка пов'язує весь національний соціально-політичний простір.

1.4. Вплив глобалізації комунікаційного простору на національну ідентичність

Сучасний комунікаційний простір, тобто сукупність зв'язків між людьми, суспільствами, державами, континентами, характеризується глобалізацією, починаючи зі світової економіки і закінчуючи культурною сферою. Насиченість та інтенсифікація процесу обміну інформацією дозволяє стверджувати, що щільність семантичного насичення комунікативного простору визначається кількістю інформації, що передається за одиницю часу. Глобалізація засобів масової комунікації, їх висока технологічність ускладнюють формування сенсозмістовних соціальних реакцій, у поєднанні з постійним розвитком і вдосконаленням можливостей цифрового впливу на соціум. Високі темпи інформаційно-комунікаційного обміну зумовили поступове зближення народів, держав, культур. Раніше окремі країни і народи світу, тепер вступили в тісні глибинні зв'язки - всі вони виявилися в умовах взаємних контактів, відносин взаємозалежності.

Глобалізація як загадковий процес суперечливого впливу на різноманітні аспекти суспільного життя, приводить до формування нової реальності, сприяє розумінню єдності взаємопов'язаного і взаємозалежного світу. Сам термін «глобалізація» є на сьогоднішній день одним з найбільш

вживаних у науковій політологічній лексиці і включає декілька смислових аспектів. Через призму соціальної філософії, глобалізація - це соціокультурний процес, який характеризується зростаючою цілісністю світової спільноти, становленням єдиної цивілізації. Зі змістовної сторони, глобалізація, на думку Д. Блума і У. Хедетофта, може бути охарактеризована як «процес інтенсифікації транснаціональних потоків, що призводить до зміни просторових і соціальних відносин» [7, с. 73].

Глобалізація як соціокультурний процес пов'язана з поступовою зміною вектору світових процесів з локальних національно-державних до міжнародних, тобто інтернаціоналізацією суспільства. Глобалізація - збільшення транскордонних потоків товарів, послуг, грошей, людей, інформації та культури, що є одним з найбільш гострих питань, що обговорюються в сучасних дослідженнях [39, с. 50-58].

Процес глобалізації в сучасну епоху розвивається на основі інформаційно-комунікативних технологій, які були породжені інформаційною революцією. Тому дослідники справедливо вважають, що загрози ідентичності посилювалися інформаційною революцією, яка була зумовлена появою нових комп'ютерних технологій. Межі простору, які людина може освоїти, миттєво розширилися. Віртуальне сприймається як реальне, і для людини виявлялося можливим перебувати в багатьох світах одночасно, а не тільки в локальному світі свого емпіричного буття. Однією з головних характеристик сучасного світу є стрімке зростання доступності комунікації, її глобальна всеосяжність, можливість соціальних контактів між людьми різних регіонів світу призводять до розмивання звичного суспільного порядку, нерідко породжують кризу ідентичності [14, с. 183]. Криза ідентичності обумовлена, насамперед, інформаційними процесами, які супроводжуються зазвичай відчуттям втрати національної приналежності громадян, індивід перестає ідентифікувати себе з колективною реальністю, яка підтримувала його раніше [17, с. 3-15].

Примітною характеристикою глобалізації є те, що з одного боку створюються нові можливості для розвитку та процвітання країн, а з іншого боку – небезпечні загрози та виклики. Головна небезпека викликів полягає в тому, що глобалізація може бути каталізатором розмиття культурного ядра держав, за умов розвитку засобів масової комунікації, інформаційної відкритості та широкої можливості вибору. Глобалізація кидає виклик національним державам, оскільки створюються нові глобально впізнавані символи, що створюють спільний простір інформації і комунікацій. У всьому світі, включаючи розвинені країни Заходу, відбувається фрагментація національних спільнот, що є реакцією на культурний глобалізм, громади починають апелювати до своїх етнокультурних орієнтирів. Слід звернути увагу на те, глобалізація має не лише політичні, технологічні чи економічні компоненти, але й також змінює культуру, цінності, наративи та спосіб життя людей. Зокрема, глобалізація руйнує і трансформує традиційні форми ідентичності, і у людей зникає відчуття причетності до певного оточення, сталих та визначених цінностей і орієнтирів [42, с. 58].

Глобалізація означає, що наслідки політичної, економічної та соціальної діяльності будуть мати глобальний характер. Глобалізація передбачає, що політична, економічна і соціальна діяльність стає всесвітньою за своїми наслідками. Сьогодні переосмислюються роль і функції національних держав і зміни у їх взаємовідносинах, аналізується призначення регіональних і міжнародних інституцій, наприклад, ООН, ЄС, НАТО, МВФ, СОТ та ін. На думку дослідника М. Уотерса, глобалізація – це суспільний процес, що передбачає нівелювання географічних кордонів соціальних і культурних систем, при якому, населення все більше усвідомлює зникнення цих кордонів [44, с. 185]. Водночас існує протилежна позиція, що глобалізація не передбачає формування єдиного світового співтовариства, а призводить до фрагментарності світу. Роль держави змінюється тому, що вони об'єднуються в союзи, тим самим віддають частину свого суверенітету. У свою чергу, це

провокує явище «глокалізації». Як зазначає вітчизняний дослідник Ю. Шинкаренко, саме потужний розвиток технологій та комунікації є каталізатором процесу перерозподілу свободи, суверенітету й влади у світовому масштабі, що спричиняє як глобалізацію, так і глоклізацію [45, с. 57]. Тому глобалізація, за З. Бауманом, не стільки формує єдиний світ, скільки сприяє його фрагментарності [2, с. 6].

На даному етапі світового розвитку, інформатизація сучасного суспільства має все більший вплив на становище усіх країн світу. Комп'ютеризація сучасного суспільства впливає на становище країн світу. Як результат, того, що індивіди стають споживачами глобальних товарів та інформації, уряд втрачає свої виняткові повноваження чинити культурний контроль над своїми громадянами та територією, де вони проживають. Нації втрачають здатність створювати та підтримувати однорідну ідентичність. Глобалізація є вектором розвитку монокультурного світу та масової культури, тим самим підриваючи цінності національних культур. Руйнуючи основне ядро національних культур, глобалізація формує космополітичний спосіб мислення людини [1]. Отже, проблема національної ідентичності як різновиду соціальної ідентичності набуває все більшого значення. Національна ідентичність виконує роль своєрідної гарантії збереження матеріальних і духовних цінностей, вища форма організації суспільного життя, відповідальна за збереження національної культури [11, с. 83-88].

Як будь-яке явище, глобалізація має позитивні та негативні риси: нівелювання кордонів та взаємне збагачення культур, уніфікація та стандартизація. Глобалізація може як посилити національні почуття та настрої, так зменшити почуття ідентифікації індивіда із національною державою. Загальною тенденцією, що характеризує рух глобалізації, є саме руйнування попередніх ідентичностей, що надавали людині значення та визначення. Тобто на рівні особистості цей процес проявляється як «криза ідентичності». Можна заключити, що трансформація національної

ідентичності у глобалізованому світі є неоднозначною, багатовимірною та відрізняється для різних країн.

Підсумовуючи даний розділ, національна ідентичність індивіда - це процес ідентифікації, ототожнення людини з конкретною нацією. Змістом цього процесу є суб'єктивне сприйняття приналежності до національної спільноти, що базується на стійкому емоційному зв'язку, який виникає внаслідок формування відносно стійкої системи ідей та свідомих оцінок реальних, диференціюючих та інтегруючих особливостей нації. а також цінностей та норм групи. Неоднозначність підходів до визначення понять нації, ідентичності, ідентифікації ще більше ускладнює визначення такої багатовимірної категорії як національна ідентичність. Даний феномен доцільно розглядати в структурі колективних ідентичностей індивіда через багаторівневу природу даного явища, яке пов'язане з багатьма сферами життя і схильне до численних перетворень та поєднань.

Національна ідентичність - це усвідомлення людиною приналежності до певної нації та держави. Національна ідентичність - це синтетичне явище, яке інтегрує психологічну природу особистості та вплив зовнішніх факторів. При дослідженні національної ідентичності важливо враховувати основні фактори, що впливають: історичну територію, спільну історичну пам'ять, спільну мову та культуру, міфи, єдиний економічний та релігійний простір та загальні закони для суспільства.

Проблеми розвитку та формування національної ідентичності поглиблюються. Національна ідентичність є важливим елементом у створенні соціально-політичного простору суспільства, оскільки включає ставлення до держави та нації, її місця в геополітичному просторі тощо. Геополітична, регіональна та цивілізаційна ідентичність також набувають все більшого значення в сучасному світі. Однак, процес ідентифікації ускладнюється явищем глобалізації, шляхом зміни традиційних умов формування особистості та підриву традиційних зв'язків і джерел ідентичності.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ЗМІНИ СВІТОПОРЯДКУ

2.1. Специфіка формування української національної ідентичності

Соціально-культурне середовище України характеризується різноманітністю та амбівалентністю ідентифікаційних процесів у національному вимірі та часто утворює різні комбінації до національних ідентичностей. Існують також регіональні відмінності у національній та етнічній ідентичностях. Відмінності в національній та етнічній ідентичності українців часто використовується в політичному дискурсі «розколу України». До усіх внутрішніх чинників впливу на українську національну ідентичність додаються й зовнішні. Нині формується нова біполярна система світопорядку з США та Російською Федерацією і Китаєм як центрами впливу, які об'єднують навколо себе інші країни. Постіндустріальний світ виявився складнішим, і громадяни в різних країнах єднаються навколо цінностей. Така нова система ще більше розмиває українську національну ідентичність, тому що в Україні зберігається світоглядна амбівалентність, значна частина українців «роздвоюється» між західною та східною цивілізаціями. Дослідник М. Рябчук зазначає, що війна не лише сприяла політичній згуртованості української нації, але також загострила та висвітлила глибокі цивілізаційні, ідентичні та ціннісні розбіжності, що завжди фігурували в українському політичному дискурсі [32, с. 126]

В структурі міжнародних відносин в будь-який період можна виділити певні відносно стійкі конструкції ієрархічних залежностей та вертикально-горизонтальних протистоянь, які, з одного боку, виконують у світ-системі роль балансів та інструментів авторегуляції, а з іншого – є для цієї системи джерелом кризової динаміки та різноманітних загроз.

Процес зміни системи міжнародних відносин від одного стану до іншого, що характеризується як мирний процес на тлі кризових явищ, можна

вважати наслідком існуючого в кожен окремий історичний момент стану міжнародної структури, а також стимулами до зміни даної структури. Категорія «баланс сил» розглядається як деяка врівноважуюча конфігурація найбільших (системоутворюючих) держав, що прагнуть, однак, не до збереження status quo з метою забезпечення власної безпеки в існуючій системі (К. Уолтц, «Оборонний реалізм»), а до його порушення (Дж. Джон Міршаймер, «наступальний реалізм»), а сила постає як сукупність могутності держави (в категоріях економічної, військової, культурної та політичної могутності при домінуванні «м'якої сили»), що проектується зовні і забезпечує прийняття рішень на глобальному рівні, в національних інтересах конкретних держав.

На основі теорії хвильової динаміки можна прослідкувати різні формації світоустрою, як це видно на рисунку 2.1. Закінчення 30-річної війни та підписання Вестфальського договору дали початок створенню національних держав. В часи формування Вестфальської системи в Європі починає формуватися національна держава як новий тип соціально-політичної спільноти, що збільшило значення національної ідентичності. При цьому багато держав мали власний вплив на міжнародну систему, тому можна стверджувати, що в той час формувалась багатопольярна система світопорядку. На початку XX ст. в світі панувала багатопольярна система міжнародних відносин, без країн-гегемонів. Однак через дві світові війни, що спалахнули в Європі, економічна та політична сила регіону ослабла, як наслідок епоха багатопольярності закінчилася.

На наступному етапі історії, світовими лідерами стали США та СРСР. Протягом наступних 50 років протистояння двох могутніх держав – США та СРСР, спричинило біпольярний світоустрій. Нова формація світопорядку відбулася після розпаду Радянського Союзу, і до 2008 року існувала система, яку називають «плюралістична однопольярність». Що означає існування наддержави США, які відбудували систему «під себе», тобто створили

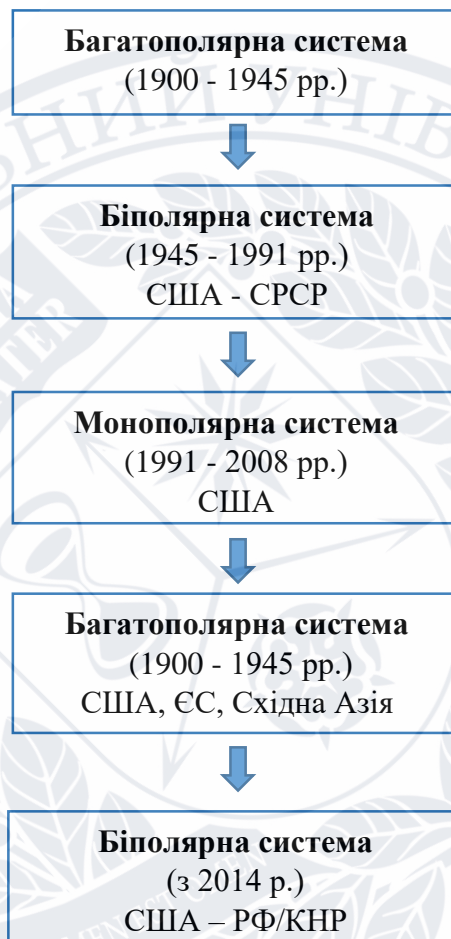
плюралістично керований світ. Проте, після вторгнення США в Ірак в 2003 році почалось послідовне саморуйнування даної системи світопорядку. Необхідно врахувати, що підривом такої системи стала не стільки власне війна в Іраку, яка істотно вдарила по економіці США і зіпсувала імідж не тільки Вашингтону, але і його союзникам, а систему в її ціннісно-інституційному фундаменті підірвала, перш за все, «доктрина Буша», згідно з якою Сполучені Штати залишали за собою право превентивних дій в будь-якій точці світу [35, С. 239-257].

Початок глобалізації збігається в часі зі зламом біполярного світоустрою. Передбачалась гегемонія США та створення «єдиного світу», проте глобальної політичної стабілізації не відбулося. Незважаючи на те, що глобалізація передбачала демократизацію, багатопартійну політику та ідеологічний плюралізм, деякі країни «відмовились» від запровадження демократичних практик. Тому, такі країни як Ірак, Іран, Судан, Афганістан, Куба, Північна Корея сьогодні вони є основною мішенню ідеологічного чи військового тиску з боку США та їх союзників.

Хвильова динаміка показує, що на теперішньому етапі відбувається нова формація біполярного світоустрою. У стратегії НАТО до 2030-го року РФ представляється як головна загроза. Де-факто НАТО констатує початок нової холодної війни. Нова холодна війна означає глобальне економічне, військове та ідеологічне протистояння, що може спричинити роздвоєння світу на проамериканський блок і прокитайсько-російський блок зі значною кількістю країн, що опинилися посередині. Пекін та Москва знаходять все більше і більше можливостей для співпраці: від газових проєктів в російській Арктиці до зростаючих партнерських відносин у галузі високих технологій та спільної роботи над зменшенням залежності від долара США. Дана співпраця поглибилася після анексії Криму Росією у 2014 році, тоді РФ спиралася на відносини з Китаєм задля зменшення тиску санкцій Заходу. У відповідь у НАТО розглядають варіант створення спеціального відділу з відстеження

співпраці Москви і Пекіна у військовій і технологічній галузях, у галузі гібридних та інформаційних воєн. Такий розкол між найбільшими цивілізаціями світу, змусить «треті» країни обрати певну сторону, унеможлививши перебування в нейтралітеті.

Рис. 2.1. Зміна типів систем світоустрою у XX-XXI ст.

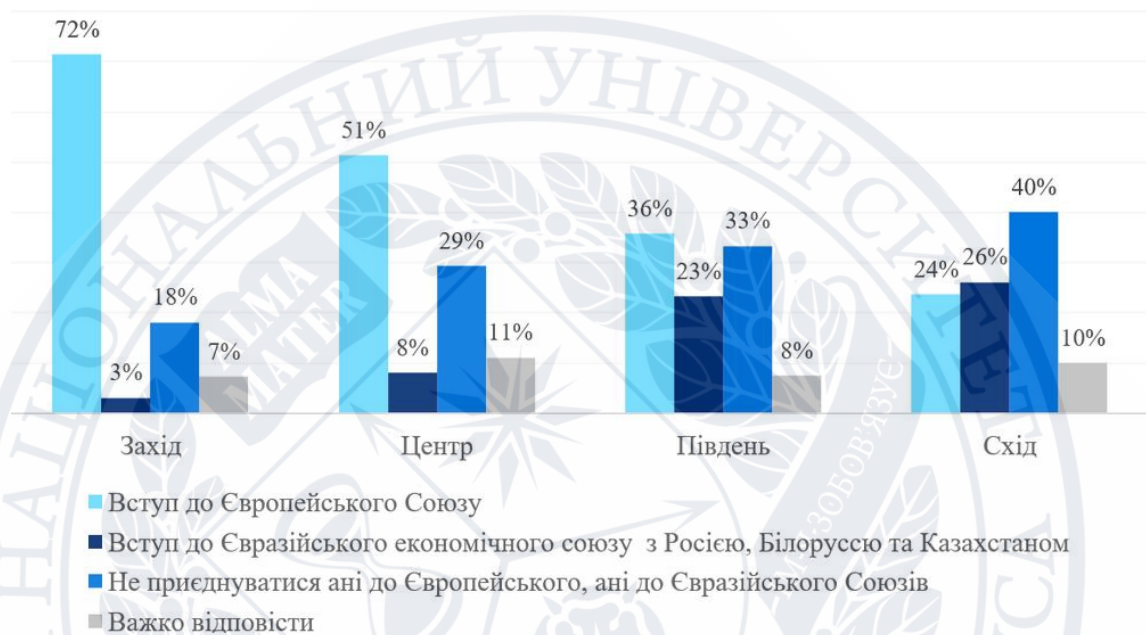

Така нова система ще більше розмиває українську національну ідентичність, тому що в Україні зберігається світоглядна амбівалентність. Значна частина українців знаходиться «на роздоріжжі» між західною та східною цивілізаціями. Саме тому Україна й у зоні ризику стороннього впливу та маніпуляцій, мета яких – підриг суверенітету держави. Як це видно на рисунку 2.2, 42% українців підтримують членство України в НАТО, 11% підтримують військовий союз з Росією, а 34% підтримують позаблоковий статус. На Заході та в Центрі підтримка НАТО є найбільш стійкою (68% та 47% відповідно), на Півдні та Сході менше - 26% та 16% підтримують

членство в НАТО, але й союз з Росією тут не підтримується. Ці регіони є найбільш схильними до позаблокового статусу - 42% на півдні та 54% на сході [48].

«Рисунок 2.2. Соціологічне опитування зовнішньополітичних орієнтацій українців 2020 р.»

Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?

Феномен глобалізації провокує нову дійсність для країн, що знаходяться на лінії цивілізаційного розлому, для них належність до певної цивілізації є основою національної ідентичності громадян. Тому, таким країнам як СРСР та Югославія загрожував неминучий розпад, так як в їх населенні поєднуються різні цивілізації. Проте також існують країни, поділені зсередини, які мають відносно гомогенну культуру, але не здатні досягти згоди в виборі цивілізаційної належності. Політична влада таких країн, в більшості випадків, прагне приєднатися до Заходу, але історія, культура та традиції відмінні від західних. Україна є яскравим прикладом розколотої зсередини країни.

В ситуації, коли країна розщеплена між двома цивілізаційними напрямками – Західним та Східним, важко закрити або збалансувати політичний розкол. Структурні відмінності Європи та Азії мають глибоке

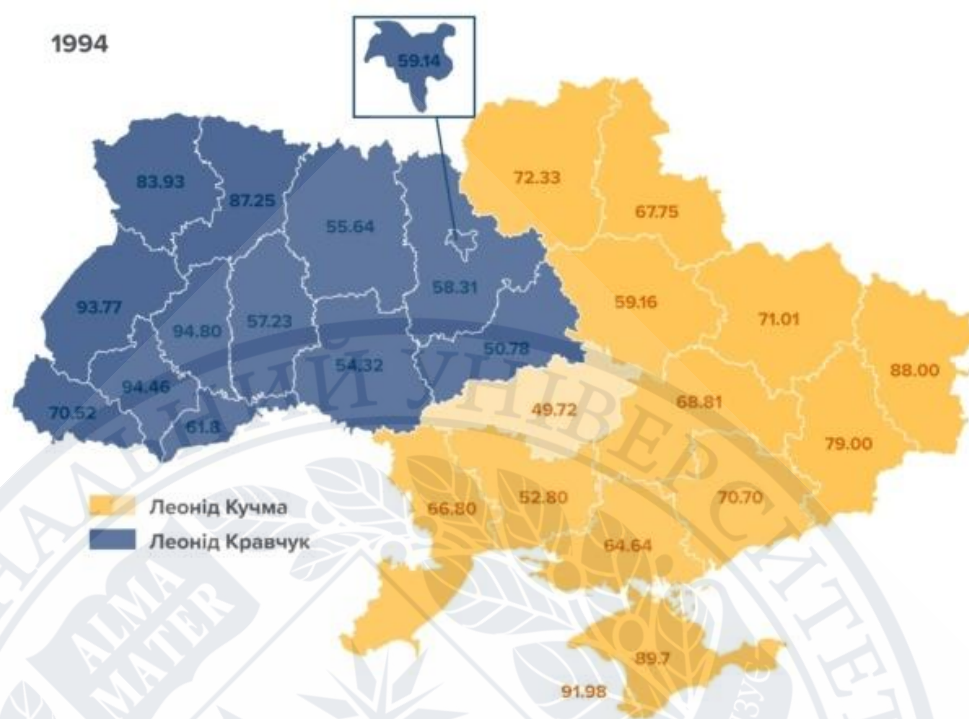
коріння, різні цінності, культуру, традиції та уявлення про майбутнє України [36].

Як зазначає С. Хантінгтон, найзначніші конфлікти майбутнього будуть проходити на рубіжах цивілізацій [41, С.33–48]. Цивілізації різняться за своєю історією, мовою, традицією та релігією. Територія України розташована на «лінії міжцивілізаційного розлому». Тому суперечливість в бутті українців відіграє важливу роль у створенні національної ідентичності України та виборі подальшої ідентифікації. В умовах глобалізації, все більшу значимість буде мати ідентичність на рівні цивілізації, і формувати вигляд світу буде значною мірою взаємодія великих цивілізацій.

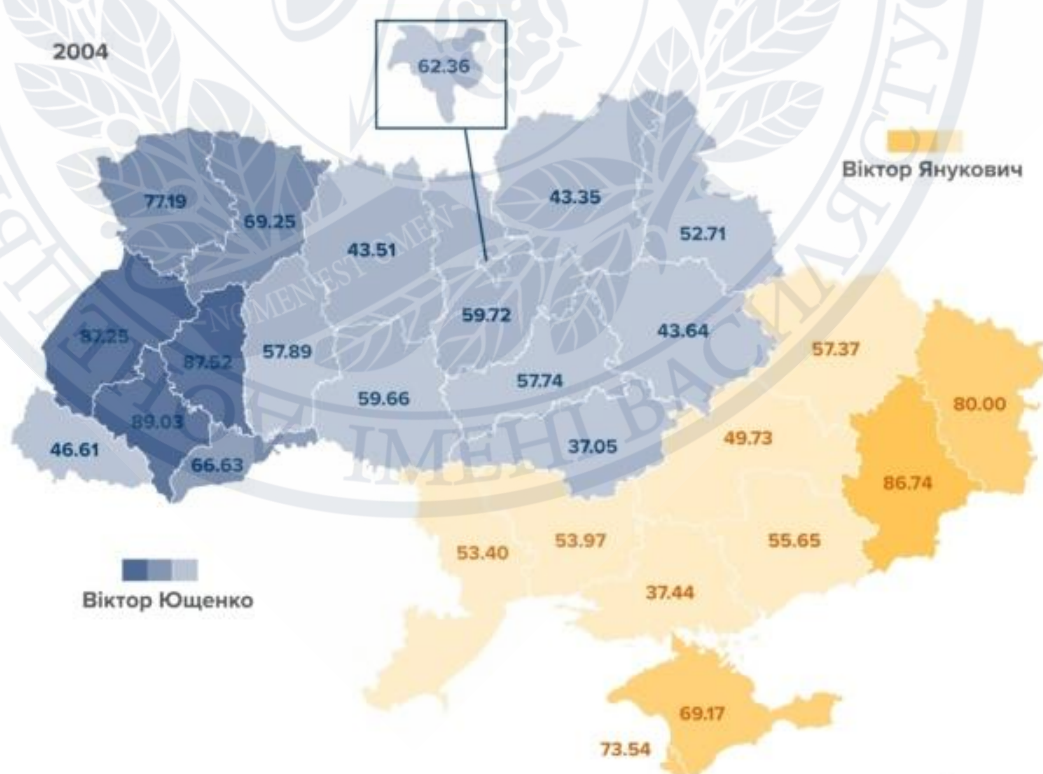
Після здобуття Україною незалежності досить популярним став дискус про існування «двох Україн». Дійсно, концепція «розділеної країни» виглядає як самореалізоване передбачення після початку війни на Донбасі та анексії Криму. У цьому дискурсі, збройний конфлікт на сході України виглядає як наслідок глибокого культурного та політичного розколу в українській нації. До того ж, російська пропаганда наголошує на «штучній природі» української держави, яка приречена на провал через свою гетерогенну та роздроблену культурну структуру. Дана концепція порівнює проєвропейський український Захід та проросійський Схід, що ностальгує за Радянським Союзом, як два історичних та культурних утворення, сповнених суперечливих колективних спогадів та антагоністичних ідентичностей, які навряд чи можуть мирно співіснувати в одній країні.

Як зазначає С. Хантінгтон, Україну розколює конфлікт між західною та східною цивілізаціями [41, С.33–48]. Для доведення своєї теорії, Хантінгтон опирається на результати голосування на президентських виборах 1994 року (рис. 2.3). В той час, межа цивілізаційного розлому проходила по східному кордону Київської, Черкаської, та південному кордону Черкаської, Вінницької областей. Показовими є результати президентських виборів 2004 та 2010 року, як це видно з рисунках 2.4, 2.5 [49].

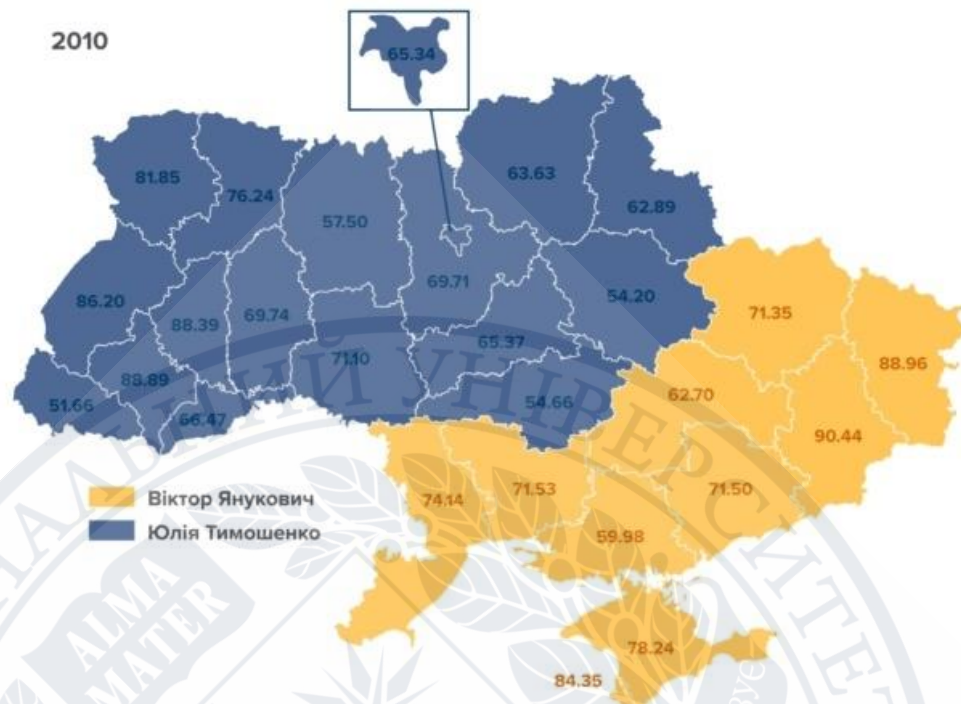
«Рисунок 2.3. Електоральний поділ України на президентських виборах 1994 р.»

«Рисунок 2.4. Електоральний поділ України на президентських виборах 2004 р.»

«Рисунок 2.5. Електоральний поділ України на президентських виборах 2010 р.»

Стабільність цього розділу вже є досить вагомою причиною для вивчення його природи. Як вважає дослідник С. Хантінгтон, вагомим фактором розколу є релігійний чинник [41, с. 33-48].

Історичне минуле України також доводить принципову різницю двох політичних культур. Деякі дослідники звертають увагу, що лінія цивілізаційного розлому збігається з кордоном Речі Посполитої в 17-му сторіччі (див. рис. 2.3). На думку М. Рябчука: «Річ Посполита не була ідеальним місцем для життя, але це була інша цивілізація, ніж Московське царство. Люди довгий час жили поза межами Росії та СРСР, на відміну від Півдня та Сходу...»[32].

Національна ідентичність має багато складових: історичну територію, спільну історичну пам'ять, спільну мову та культуру, міфи, єдиний економічний та релігійний простір, а також єдині закони для суспільства [52]. Отже, національна ідентичність будь-якої держави повинна мати підґрунтя. При формуванні української національної ідентичності неможливо опиратися

на історичну основу. У представників різних регіонів України важко виокремити спільні риси національної ідентичності, що пов'язано, безумовно, з історичними причинами. Протягом багатьох століть Українська держава перебувала в складі різних імперій, що спричинило політичну, етнічну, ідеологічну, мовну та конфесійну розпорошеність. Принципова різниця в тому, що західні області перебували у складі різних держав (Литви, Австрії, Польщі, Московського князівства), тобто протидія владі, яка постійно змінювалася, загартовувала національну ідентичність населення Західних регіонів як українців. Натомість населення Лівобережжя знаходилося постійно під гнітом одного «визволителя», що давало йому змогу послідовно і поступово нищити національну свідомість українців та асимілювати їх «під росіян». В період перебування України в складі СРСР поняття «національний» дедалі більше розмивалося. Тоталітарна диктатура утримувала поняття національної ідеї у вузьких рамках етнічності, що також не сприяло формуванню української загальнонаціональної [26, с.15].

Втім, на думку Хантінгтона, збройне зіткнення цивілізацій в Україні було б малоймовірним. Проте, військовий конфлікт в Україні все-таки став реальністю. Відповідні цивілізації - одна з Заходу, інша зі Сходу - сьогодні активно втручаються: хто фінансово, хто дипломатичною підтримкою, хто зброєю, а хто і введенням військ.

Специфічністю українського територіального простору є наявність значних регіональних відмінностей. Процес конструювання національної ідентичності був ускладненим залежністю України протягом довгого часу від інших країн, що зумовило виникнення та інтеграцію особливих моделей ідентичності. На жаль, політичні сили загострюють ситуацію, маніпулюючи суспільними настроями. Сучасний культурний ландшафт України складається з відмінних за своїми економічними й соціокультурними характеристиками регіонів, кількість яких варіюється в різних дослідженнях від 3 до 11 [5]. До того ж Україні притаманна екзогенна зональність: центральний регіон країни

не відіграє консолідуючу роль, а є швидше культурно-політичним посередником. На різних геополітичних полюсах перебувають Галичина і Донбас - два важливі центри політичних сил і групових інтересів, що зазнають впливу сусідніх держав. Що ж до Києва, то на заваді успішному виконанню ним ролі «центру тяжіння» держави стає не лише слабкість відповідних формальних і неформальних інститутів, але й тісне зрощення бізнесу й політики, змагання «поза правилами й ідеологіями» за владу. Замість продукування загальнонаціональної ідентичності, політичні сили лише загострюють ситуацію, маніпулюючи суспільними настроями. Важиву роль у формуванні національної ідентичності відіграють політичні еліти, що мають можливість на власний вибір просувати ті чи інші національно-культурні символи та історичні наративи. Українська політична влада зловживає та маніпулює національною ідентичністю задля досягнення власних інтересів, наслідком чого є культурні стереотипи, агресивні кліше й відкрита ворожість одних регіонів України стосовно інших.

Деякі дослідники стверджують, що сьогодні Україна як величезний корабель, повільно дрейфує у хвилях, створених подивом різноспрямованих вітрів, і майже не підвладна волі власних капітанів, що невпевнено прокладають курс. Україна й сьогодні одночасно і єдина, і розділена, і розколота країна. Залишається відкритим питання, навколо яких ідей і цінностей могли б об'єднатися якщо і не всі громадяни країни, то хоча б переважна більшість.

Така країна зможе заново відкрити свою національну ідентичність, якщо врахувати три моменти. По-перше, така ініціатива повинна бути підтримана політичною та економічною елітою країни. По-друге, люди повинні погодитися прийняти нову ідентичність. По-третє, домінуючі групи цивілізації, до якої хоче приєднатися розділена країна, повинні бути готові прийняти цю країну.

2.2. Політичне прогнозування розвитку української національної ідентичності на 2022 рік

Незважаючи на те, що національна ідентичність має суб'єктивний і мінливий характер, це не виключає можливість соціологічного вивчення даного феномену. Соціологічні методи та підходи дозволяють досліджувати суб'єктивне ставлення індивідів до різних процесів і явищ, що дозволяє відтворювати якісні характеристики за допомогою числових показників.

Задача 1. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як громадян України за період з 2002 по 2018 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ змінювався наступним чином

<u>41%</u>	<u>51,6%</u>	<u>51,2%</u>	<u>64,4%</u>	<u>58,6%</u>	<u>?</u>
2002 р.	2006 р.	2010 р.	2014	2018	2022

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як громадян України в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

$$a = \frac{58,6 - 41}{2018 - 2002} = \frac{25}{16} = 1,1$$

$$y_{12} = 1,1 * (2022 - 2002) + 41 = 1,1 * 20 + 41 = 63$$

В 2022 році слід очікувати, що 63 % населення України буде ідентифікувати себе як громадян України.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Задача 2. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як мешканця району, міста чи села, в якому проживають за період з 2002 по 2018 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ змінювався наступним чином

<u>31,6%</u>	<u>27,7%</u>	<u>27,2%</u>	<u>16,1%</u>	<u>22,7%</u>	<u>?</u>
2002 р.	2006 р.	2010 р.	2014	2018	2022

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як мешканця села, району чи міста в якому проживають в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

$$a = \frac{22,7-31,6}{2018-2002} = -0,5$$

$$y_{12} = -0,5 * (2022-2002) + 31,6 = 21,6$$

В 2022 році слід очікувати, що 23,6 % населення України буде ідентифікувати себе як мешканця села, району чи міста в якому проживають.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Задача 3. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як мешканця регіону (області чи кількох областей), в якому проживають за період з 2002 по 2018 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ та соціологічної групи Рейтинг змінювався наступним чином

<u>5,9%</u>	<u>6,6%</u>	<u>6,6%</u>	<u>8%</u>	<u>7,1%</u>	<u>?</u>
2002 р.	2006 р.	2010 р.	2014	2018	2022

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як мешканця регіону (області чи кількох областей), в якому проживають в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

$$a = \frac{7,1-5,9}{2018-2002} = 0,075$$

$$y_{12} = 0,075 * (2022-2002) + 7,1 = 8,6$$

В 2022 році слід очікувати, що 8,6 % населення України буде ідентифікувати себе як регіону (області чи кількох областей), в якому проживають.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Задача 4. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як представника етносу, нації за період з 2002 по 2018 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ та соціологічної групи Рейтинг змінювався наступним чином

<u>3.0%</u>	<u>1.8%</u>	<u>3.1%</u>	<u>2.1%</u>	<u>3%</u>	<u>?</u>
2002 р.	2006 р.	2010 р.	2014	2018	2022

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як представника етносу, нації, де проживають в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

$$a = \frac{3-3}{2018-2002} = 0$$

$$y_{12} = 0 * (2022-2002) + 3 = 3$$

В 2022 році слід очікувати, що 3 % населення України буде ідентифікувати себе як представника етносу, нації.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Задача 5. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як громадян Європи змінювався за період з 2002 по 2018 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ наступним чином

<u>0,7%</u>	<u>1,3%</u>	<u>0,9%</u>	<u>1,1%</u>	<u>1,9%</u>	<u>?</u>
2002 р.	2006 р.	2010 р.	2014	2018	2022

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як громадян Європи в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

$$a = \frac{1,9-0,7}{2018-2002} = 0,075$$

$$y_{12} = 0,075 * (2022-2002) + 0,7 = 2,2$$

В 2022 році слід очікувати, що 2,2 % населення України буде ідентифікувати себе як громадян Європи.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Задача 6. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як громадян колишнього Радянського Союзу змінювався за період з 2002 по 2022 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ наступним чином

$\frac{12.7\%}{2002 \text{ р.}}$	$\frac{7.3\%}{2006 \text{ р.}}$	$\frac{6.9\%}{2010 \text{ р.}}$	$\frac{5.4\%}{2014}$	$\frac{3.1\%}{2018}$	$\frac{?}{2022}$
----------------------------------	---------------------------------	---------------------------------	----------------------	----------------------	------------------

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як громадян колишнього Радянського Союзу в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

$$a = \frac{3.1 - 12.7}{2018 - 2002} = -0.6$$

$$y_{12} = -0.6 * (2022 - 2002) + 12.7 = 0.7$$

В 2022 році слід очікувати, що 0,7 % населення України буде ідентифікувати себе як громадян колишнього Радянського Союзу.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Задача 7. Відсоток населення України, які ідентифікують себе як громадян світу змінювався за період з 2002 по 2022 рр. відповідно до даних соціологічних досліджень інституту соціології НАНУ наступним чином

$\frac{2.7\%}{2002 \text{ р.}}$	$\frac{2.9\%}{2006 \text{ р.}}$	$\frac{3.1\%}{2010 \text{ р.}}$	$\frac{2.1\%}{2014}$	$\frac{3.3\%}{2018}$	$\frac{?}{2022}$
---------------------------------	---------------------------------	---------------------------------	----------------------	----------------------	------------------

Спрогнозувати відсоток населення України, які будуть ідентифікувати себе як громадян світу в 2022 році якщо ситуація не зміниться.

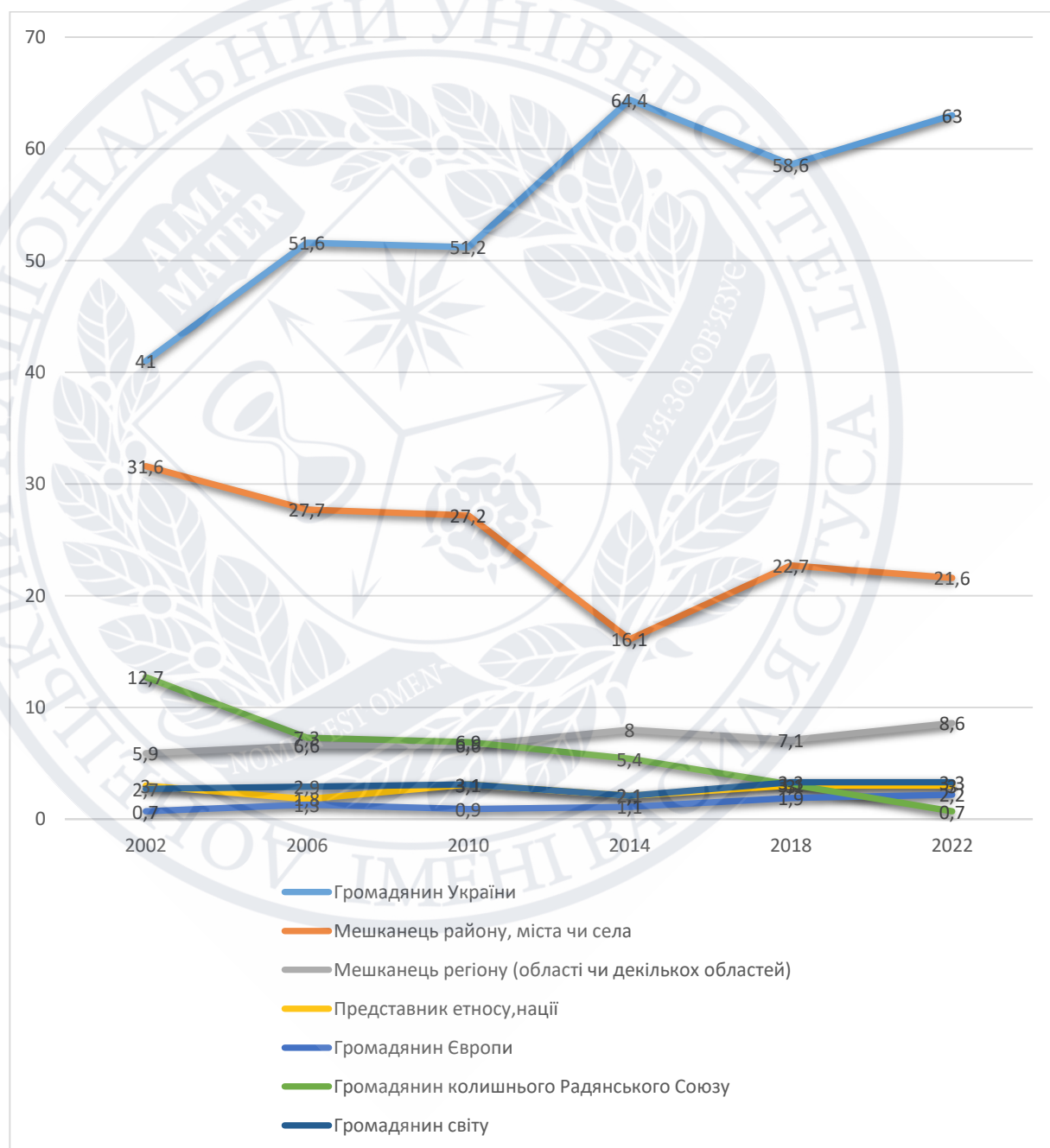
$$a = \frac{3.3 - 2.7}{2018 - 2002} = 0.03$$

$$y_{12} = 0.03 * (2022 - 2002) + 2.7 = 3.3$$

В 2022 році слід очікувати, що 0,7 % населення України буде ідентифікувати себе як громадян світу.

Було використано метод математичної екстраполяції, прогноз пошуковий.

Діаграма 2.1. Прогнозування розвитку української національної ідентичності на 2022 рік

Чинники прогнозного фону, які здатні змінити прогноз:

- Чинники, які можуть сприяти загальнонаціональній ідентичності (подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту, забезпечення верховенства права, розвиток демократії, захист прав людини популяризація української культури, подолання корупції, поширення використання української мови, відновлення політичної незалежності та суверенітету України).
- Чинники, які будуть негативно впливати на побудову загальнонаціональної ідентичності (відмова від повернення Криму і згода на надання «особливого статусу» окупованим районам Донбасу, підвищення вжитку російської мови на державному рівні, популяризація радянського минулого та його спадщини).

Отже, першою задачею було спрогнозувати відсоток населення України, які ідентифікуватимуть себе як громадян України в 2022. І за розрахунками було визначено, що 2022 році 63% українців будуть ідентифікувати себе як громадян України. Порівнюючи, ці дані з даними за попередні роки можна спостерігати позитивну тенденцію. Тому що саме ідентифікація себе як громадян України є важливою для побудови загальнонаціональної ідентичності в країні на яку мають вплив велика кількість чинників (це і різні політичні актори, і історичний чинник, і цивілізаційний розлом). Також показовим є те, що пікові точки припадають на кризові періоди в країні як у 2005 після Помаранчевої революції, так і в 2014 після революції Гідності та початку війни на Сході.

Аналогічні розрахунки були проведені для інших ідентичностей. Порівнюючи з іншими, найбільшою є ідентифікація українців себе саме я громадян України. Показовим є те, що точки піків ідентифікації себе як громадян України прямо протилежні ідентифікації себе як мешканця міста/села/району. Ідентифікація українців як представника регіону (тобто

області чи декількох областей) є порівняно низькою, але стабільною коливається в межах 5-8%. Ідентичність українців як громадян колишнього СРСР має позитивну тенденцію до зниження з 12 до 0,7% з 2003 до 2022 року відповідно. Також ототожнення українців з нацією та громадянством Європи залишається стабільно низькими 2-3%.

Результати, отримані з прогнозів, показали, що, на відміну від стереотипних уявлень, українська національна ідентичність має позитивну тенденцію. Можна припустити, що ідея «слабкості» української ідентичності є хибною, або за «слабкість» приймаються якісь її інші особливості. Відповіддю можуть бути уявлення про «розмитість» та, особливо, «розщепленість» національної ідентичності. Реальна проблема національної ідентичності українців полягає не в сильнішому/слабшому ототожненні жителів України зі «своєю» нацією, а в кардинально відмінному усвідомленні, чим та нація є, – в ототожненні себе з різними символами, цінностями, культурою, історією, а до певної міри і з різними державними інститутами, політичними й економічними інтересами. Відсутність загальнонаціональної ідентичності частково відображається в опитуваннях про зовнішньополітичні орієнтації українців.

Україна розташована в центрі Європи, де перетинаються шляхи, що поєднують Схід і Захід. Цей геополітичний фактор не міг не вплинути на формування національної психології, духовної культури українського народу та загалом, на формування «картини світу» й майбутнього суспільного ідеалу. Аналізуючи нинішнє становище української національної ідентичності, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників та беручи до уваги світовий досвід щодо проектування, відтворення та модифікації, можна визначити низку нагальних питань політики ідентичності в Україні.

Державна політика щодо формування української загальнонаціональної ідентичності повинна базуватися на концепції багатоетнічної української

держави та принципах державної етнонаціональної політики, з метою забезпечення гармонійного розвитку України.

Нагальним завданням є створення Концепції державної політики національної ідентичності, яка б включала чіткі принципи, завдання та цілі, що повинні забезпечувати формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, а саме:

- розробка та впровадження ефективних механізмів для подолання соціально-економічних відмінностей між регіонами, розширення та поглиблення міжрегіональної комунікації, створення єдиного інформаційного та культурного простору в Україні;
- формування культури сучасної української політичної нації на основі синтезу української культурної традиції, традицій інших етнічних спільнот України та досягнень європейської цивілізації;
- подолання негативних комплексів національної свідомості українців, породжених століттями бездержавності, історичними поразками, соціальним і духовним пригнобленням, штучним гальмуванням розвитку української мови і культури як у складі інших держав, так і внаслідок впливу певних політичних інтересів у самій Україні;
- гармонізація міжнаціональних відносин, подолання негативного зовнішнього впливу на них, поступовому розмиванню соціокультурної бази іредентизму, насамперед, у прикордонних областях;
- подолання існуючих негативних стереотипів сприйняття громадянами з різних регіонів і спільнот одних одними, зміцнення довіри між ними, підвищення толерантності до існуючих відмінностей, створення умов для вироблення загальнонаціонального порядку денного;
- формування просвітницького дискурсу та інтерпретаційної культури навколо гострих питань ідентичності. Так як, важливим підґрунтям

національної ідентичності є історично-культурна спадщина, важливим є її висвітлення в неконфліктній тональності, яка б не вносила розмежувань і протиставлень у життя сучасного суспільства. Цього можливо досягнути, якщо гострі й дискусійні питання будуть достатньо повно висвітлюватися в книгах, популярних телепередачах, знайдуть своє помірковане й аргументоване висвітлення в шкільних підручниках тощо. За цих умов навіть спроби штучного загострення чи політизації питань ідентичності залишатимуться в межах маргінальних дискурсів.

При Офісі Президента доцільно створити інформаційно-аналітичний центр, який повинен забезпечувати формування, координацію та втілення політики ідентичності відповідними міністерствами (освіти та науки, культури, інформаційної політики тощо).

Модернізація української національної ідентичності матиме позитивний вплив на такі соціально-політичні проблеми, що перешкоджають національному розвитку Української держави. Серед очікуваних наслідків можна зазначити наступне: збільшення довіри населення до влади, підвищення легітимності державної влади та нормалізація відносин із зовнішніми партнерами, стабілізація позитивного іміджу та репутації країни.

ВИСНОВКИ

Поняття ідентичності є одним із найпоширеніших у сучасних суспільних науках. У структурі ідентичності національна ідентичність посідає одне з головних місць. Сьогодні національна ідентичність є не лише глобальною, але й усепроникною. Світові тенденції приносять зміни на всіх рівнях суспільного життя, особливо трансформується національна ідентичність, оскільки соціальні відносини виходять за межі суто національного характеру. Завдяки своїй синтетичній природі ідентичність є об'єктом міждисциплінарних досліджень. Неоднозначність підходів до визначення понять нації, ідентичності, ідентифікації ще більше ускладнює визначення такої багатовимірної категорії як національна ідентичність. Даний феномен доцільно розглядати в структурі колективних ідентичностей індивіда через багаторівневу природу даного явища, яке пов'язане з багатьма сферами життя і схильне до численних перетворень та поєднань.

Національна ідентичність - це усвідомлення людиною приналежності до певної нації та держави. Національна ідентичність - це синтетичне явище, яке інтегрує психологічну природу особистості та вплив зовнішніх факторів. При дослідженні національної ідентичності важливо враховувати основні фактори, що впливають: історичну територію, спільну історичну пам'ять, спільну мову та культуру, міфи, єдиний економічний та релігійний простір та загальні закони для суспільства.

Проблеми розвитку та формування національної ідентичності поглиблюються. Національна ідентичність є важливим елементом у створенні соціально-політичного простору суспільства, оскільки включає ставлення до держави та нації, її місця в геополітичному просторі тощо. Геополітична, регіональна та цивілізаційна ідентичність також набувають все більшого значення в сучасному світі. Однак, процес ідентифікації ускладнюється явищем глобалізації, шляхом зміни традиційних умов формування особистості та підризу традиційних зв'язків і джерел ідентичності.

Як будь-яке явище, глобалізація має позитивні та негативні риси: нівелювання кордонів та взаємне збагачення культур, уніфікація та стандартизація. Глобалізація може як посилити національні почуття та настрої, так зменшити почуття ідентифікації індивіда із національною державою. Загальною тенденцією, що характеризує рух глобалізації, є саме руйнування попередніх ідентичностей, що надавали людині значення та визначення. Тобто на рівні особистості цей процес проявляється як «криза ідентичності». Можна зробити висновок, що трансформація національної ідентичності у глобалізованому світі є неоднозначною, багатовимірною та відрізняється для різних країн.

З моменту незалежності України в питанні національної ідентичності не було одностайності. Неоднорідність національної та етнічної ідентичності часто використовується в політичній боротьбі, яка визначає декларативний дискурс щодо «розколу України». Через незавершеність формування загальнонаціональної ідентичності громадян України існує ризик того, що субнаціональна ідентичність деяких громад буде інтегрована з іноземною ідентичністю. Українська держава тривалий час перебуває геополітичній дихотомії між Заходом та Сходом, що призводить до суперечливих інтерпретацій при виборі стратегій майбутнього розвитку.

Соціально-культурне середовище України характеризується різноманітністю та амбівалентністю ідентифікаційних процесів у національному вимірі та часто утворює різні комбінації до національних ідентичностей. До усіх внутрішніх чинників впливу на українську національну ідентичність додаються й зовнішні. Нині формується нова біполярна система світопорядку з США та Російською Федерацією і Китаєм як центрами впливу, які об'єднують навколо себе інші країни. Постіндустріальний світ виявився складнішим, і громадяни в різних країнах єднаються навколо цінностей. Така нова система ще більше розмиває українську національну ідентичність, тому що в Україні зберігається світоглядна амбівалентність. Попри зростання

патріотизму, що фіксують соціологічні опитування, значна частина українців «роздвоюється» між Західною та Східною цивілізаціями.

Хвильова динаміка показує, що на теперішньому етапі відбувається нова формація біполярного світоустрою. У стратегії НАТО до 2030-го року РФ представляється як головна загроза. Де-факто НАТО констатує початок нової холодної війни. Нова холодна війна означає глобальне економічне, військове та ідеологічне протистояння, що може спричинити роздвоєння світу на проамериканський блок і прокитайсько-російський блок зі значною кількістю країн, що опинилися посередині.

Як зазначає С. Хантінгтон, найзначніші конфлікти майбутнього будуть проходити на рубіжах цивілізацій. Цивілізації відрізняються історією, мовою, традицією та релігією. Територія України розташована на «лінії міжцивілізаційного розлому». Тому суперечливість в бутті українців відіграє важливу роль у створенні національної ідентичності України та виборі подальшої ідентифікації. В умовах глобалізації, все більшу значимість буде мати ідентичність на рівні цивілізації, і формувати вигляд світу буде значною мірою взаємодія великих цивілізацій.

В ситуації, коли країна розщеплена між двома цивілізаційними напрямками – Західним та Східним, важко закрити або збалансувати політичний розкол. Структурні відмінності Європи та Азії мають глибоке коріння, різні цінності, культуру, традиції та уявлення про майбутнє України. Сучасний культурний ландшафт України складається з відмінних за своїми економічними й соціокультурними характеристиками регіонів, кількість яких варіюється в різних дослідженнях від 3 до 11. До того ж Україні притаманна екзогенна зональність: центральний регіон країни не відіграє консолідуючу роль, а є швидше культурно-політичним посередником. На різних геополітичних полюсах перебувають Галичина і Донбас - два важливі центри політичних сил і групових інтересів, що зазнають впливу сусідніх держав. Що ж до Києва, то на заваді успішному виконанню ним ролі «центру тяжіння»

держави стає не лише слабкість відповідних формальних і неформальних інститутів, але й тісне зрощення бізнесу й політики, змагання «поза правилами й ідеологіями» за владу. Замість продукування загальнонаціональної ідентичності, політичні сили лише загострюють ситуацію, маніпулюючи суспільними настроями.

Незважаючи на те, що національна ідентичність має суб'єктивний і мінливий характер, це не виключає можливість соціологічного вивчення даного феномену. Соціологічні методи та підходи дозволяють досліджувати суб'єктивне ставлення індивідів до різних процесів і явищ, що дозволяє відтворювати якісні характеристики за допомогою числових показників. Першою задачею було прогнозування відсотка населення України, який ідентифікуватиме себе як громадян України в 2022. І за розрахунками було визначено, що 2022 році 63% українців будуть ідентифікувати себе як громадян України. Порівнюючи, ці дані з даними за попередні роки можна спостерігати позитивну тенденцію. Тому що саме ідентифікація себе як громадян України є важливою для побудови загальнонаціональної ідентичності в країні на яку мають вплив велика кількість чинників (це і різні політичні актори, і історичний чинник, і цивілізаційний розлом). Також показовим є те, що пікові точки припадають на кризові періоди в країні як у 2005 після Помаранчевої революції, так і в 2014 після революції Гідності та початку війни на Сході.

Аналогічні розрахунки були проведені для інших ідентичностей. Порівнюючи з іншими, найбільшою є ідентифікація українців себе саме я громадян України. Результати, отримані з прогнозів, показали, що, на відміну від стереотипних уявлень, українська національна ідентичність має позитивну тенденцію. Можна припустити, що ідея «слабкості» української ідентичності є хибною, або за «слабкість» приймаються якісь її інші особливості. Відповіддю можуть бути уявлення про «розмитість» та, особливо, «розщепленість» національної ідентичності.

Реальна проблема, української національної ідентичності полягає не в сильнішому/слабшому ототожненні жителів України зі «своєю» нацією, а в кардинально відмінному усвідомленні, чим ця нація є, – в ототожненні себе з цілком іншими символами, цінностями, культурою, історією, а до певної міри і з іншими державними інститутами, політичними й економічними інтересами. Відсутність загальнонаціональної ідентичності частково відображається в опитуваннях про зовнішньополітичні орієнтації українців. Географічно територія України розташована в центрі Європи, де перетинаються шляхи, що поєднують Схід і Захід. Цей геополітичний фактор не міг не вплинути на формування національної психології, духовної культури українського народу, та загалом, на формування «картини світу» майбутнього суспільного ідеалу.

Аналізуючи нинішнє становище української національної ідентичності, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників та беручи до уваги світовий досвід щодо проектування, відтворення та модифікації, можна визначити низку нагальних питань політики ідентичності в Україні. Державна політика щодо формування української загальнонаціональної ідентичності повинна базуватися на концепції багатоетнічної української держави та принципах державної етнонаціональної політики, з метою забезпечення гармонійного розвитку України. Нагальним завданням є створення Концепції державної політики національної ідентичності, яка б включала чіткі принципи, завдання та цілі, що повинні забезпечувати формування загальнонаціональної ідентичності громадян України. Модернізація української національної ідентичності матиме позитивний вплив на такі соціально-політичні проблеми, що перешкоджають національному розвитку Української держави. Серед очікуваних наслідків можна зазначити наступне: збільшення довіри населення до влади, підвищення легітимності державної влади та нормалізація відносин із зовнішніми партнерами, стабілізація позитивного іміджу та репутації країни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства [пер. з англ.. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького]. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 188 с.
2. Бауман З. Текучая современность. [Пер. с англ. Ю. А. Асочакова]. СПб.: Питер, 2008. 240 с.
3. Богомолов А. Исламская идентичность в Украине. Изд. 2-е, доп. К.: ИД «Стилос», 2006. 200 с.
4. Бурдые П. Идентичность и репрезентация: элементы критической рефлексии идеи "региона". 2002, № 3. С. 45-60.
5. Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. С.13.
6. Гібернау М. Ідентичність націй.; [пер. з англ. П. Таращука; ред. Л. Марченко]. К.: Темпора, 2012. 303 с.
7. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя Гідденс Е. – К.: Альтерпрес, 2004. 108 с.
8. Гринів І., Чех М. Національне питання: Україна як Європа. Дзеркало тижня. URL: <https://dt.ua/internal/nacionalne-pitannyaукраїна-як-європа245832.html> (дата звернення: 02.05.2021).
9. Гриценко О. Українські ЗМІ в контексті глобальних процесів на початку ХХІ століття. Україна на шляху до Європи, упоряд.: В.І. Шкляр, А.В. Юрчук. К.: Етнос, 2006. С. 265–379.
10. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. К., 2006. 109 с.
11. Зернецька О. Культурна ідентичність і глобальна культура в добу глобалізації. Політика і час, 2003, № 11. С. 83-88.

12. Ігнатенко В. Проблема етнічної ідентичності: аналіз дискусійних аспектів / В. Ігнатенко, О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – 2008. – Вип. 133 – 134. – С. 12 – 17.
13. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство, культура. М., 2000. 608 с.
14. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: [монографія]. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
15. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2010, № 1. С. 107-124.
16. Костенко Н. Культурні ідентичності: перетворення і визнання. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2001, № 4. С. 74 - 82.
17. Куцепал С. Ідентичність модерна та постмодерна. Філософські обрії: Науково-теоретичний часопис, 2007, № 17. С. 3-15.
18. Лазарович Н. В. Соціокультурні виміри національної ідентичності: український контекст. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016, № 19. С. 60–65.
19. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. К.: Текст, 2003. с. 600.
20. Лойко Л. Національна ідентичність: проблеми дефініцій та політико-правового аналізу. Український науковий журнал. Освіта регіону. 2011. № 2. URL: <http://social-science.com.ua/article/424> (дата звернення: 01.05.2021).
21. Макаренко Е. Етнічна ідентичність особистості: основні характеристики та типи. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. С. 61-63.

22. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. URL: [www.europexxi.kiev.ua/ukrainian/program/nats\(menshini/002.html](http://www.europexxi.kiev.ua/ukrainian/program/nats(menshini/002.html) (дата звернення: 14.04.2021).

23. Маланчук О. Соціальна ідентифікація в сучасній Україні; Черниш Н. Україна сьогодні: Львів – Донецьк. Дух і літера. 2003. №11 – 12. С. 36 – 47.

24. Мід Д. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста. К.: Укр. Центр духов. культури, 2000. 436 с.

25. Московичи С. Век толп: Исторический трактат по психологии масс. [Пер. с фр. Т. Ємельянова]. М.: Изд-во «Центр психологии и психотерапии», 1998. 396 с.

26. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. Політичний менеджмент №2, 2003. С. 14-30

27. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., 2011. – С. 11.

28. Онопрієнко В., Онопрієнко М. [Рецензія на книгу Кастельса М. «Інтернет і наука в глобалізованому світі».](#) К., 2007. Вісник НАН України. 2008. Вип. №1.

29. Петрушина Т. Соціокультурний потенціал інноваційного розвитку українського суспільства. Українське суспільство 1992–2013: соц. моніторинг. К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. 72 с.

30. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994-2018. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2018.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

31. Ризики та можливості консолідації та примирення в умовах зовнішньої агресії URL:

http://old2.niss.gov.ua/public/File/2017_table/zbirnyk_%20120917.pdf (дата звернення: 15.04.2021).

32. Рябчук М. Випробування війною: старі поділи і нові зв'язки у сьогоденішньому українському суспільстві. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасні Україні. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.

33. Скворцов Н. Г. Этничность и трансформационные процессы. М.: ИЦ «АИРО – XX», 1995. С. 8-22.

34. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Пер. з англійської П. Таращука. К.: Основи, 1994. 224 с.

35. Современная мировая политика: Прикладной анализ. Под ред. А.Д. Богатурова. М.: Аспект Пресс, 2010. С. 239-257.

36. Степула Н. «Дві України? Три України? Одна Україна?». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1952233.html> (дата звернення: 16.04.2021).

37. Судин Д. Українцями народжуються чи стають? URL: <https://tyzhden.ua/Society/226050> (дата звернення: 14.04.2021).

38. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 5 (19). К., ІС НАН України. 2018. – С. 198. – С. 429, 433.

39. Федотова Н.Н. Кризис идентичности в условиях глобализации, 2003. № 6. С. 50-58.

40. Фрейд З. Идентификация. Массовая психология и анализ человеческого «Я». Основной инстинкт. М.: Олимп; ООО «Издательство АСТ ЛТД», 1997. С. 283.

41. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/36.pdf> (дата звернення 18.03.2021).

42. Хантінгтон. С. Хто ми?: Виклики американській національній ідентичності, пер. з англ. А. Башкірова. М., 2004. 635 с.
43. Цимбал Т. Людина у пошуках ґрунту: [монографія]. К. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. 284 с.
44. Шевченко О. Національна ідентичність у становленні Я-образу особистості: дис. канд. психолог. наук. / Шевченко О. – К., 2005. – 213 с.
45. Шинкаренко Ю. Ідентичність і життєвий світ у контекстах сучасних цивілізаційних змін / Шинкаренко Ю. // Філософська думка. - 2002. - № 1. – С. 68-83.
46. Штанько В.І. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології як чинник трансформацій соціокультурної реальності. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософії науки». Випуск 36. Х., 2008. С. 22–30.
47. Штомпка П. Социология социальных изменений. [Пер. с англ., под ред. В. А. Ядова]. М.: Аспект Пресс, 1996. 471 с.
48. Що пережили Україна та світ у 2020 році й чого нам чекати 2021-го: політичні й економічні прогнози. URL: https://dif.org.ua/article/shcho-perezgili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chekati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-progozi#_Toc59385790 (дата звернення: 14.04.2021).
49. Як голосують українці. Сім карт, які пояснюють вибори президента. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/istoriya-vyboriv-prezydenta-ukrayiny/29779081.html> (дата звернення: 20.04.2021)
50. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads of Modernity. Cambridge MA: Harvard University Press, 1992. P. 34-36.
51. Hobsbawm E. J. Globalization, Democracy and Terrorism. London: Brown, 2007. 184 p.

52. Shulman S. Challenging the Civic. Ethnic and West. East Dichotomies in the Study of Nationalism. Comparative Political Studies. 2002, №5. 559 p.

